

TOPAL OSMAN NURİ PAŞA HAYATI VE FAALİYETLERİ (1840-1898)

Yrd. Doç. Dr. M. Metin HÜLAGÜ*

A. HAYATI

Osman Nuri Paşa (Hacı, Topal) askerî miralaylardan Ahmed Şükrü Bey'in oğlu olup 1256 H./1840 M. senesinde İstanbul'un Maçka semtinde doğdu. Askerî tahsilinden sonra 1279 H./1862 M.¹ senesinde Erkân-ı Harb 14. sınıfından kurmay yüzbaşılıkla mezun oldu.² 1292 H./1875 M. yılında Sırp muhârebesinde kaymakam oldu.³ Balkan ordusuna memur edilen Topal Osman Nuri Paşa 1294 H./1877 M.de miralay olup savaştan sonra 1298 H. 1881 M.'de Gümölcine Redif livâsı iken o sene feriklikle (Tümgeneral) Hicaz fırkası kumandanlığına ve bir sene sonra 1299/1882 Haziranı'nda ise Erzincanlı Ahmet İzzet Paşa'nın istifası üzerine Hicaz vâililiğine ve 1301 H./1884 M. senesinde de müşirliğe terfi etti. Hicaz'daki memuriyeti Mithat Paşa ve arkadaşlarının Taif'deki hapisleri zamanına rastlar. Tâif mevküfları hakkındaki muamelesi kendisine karşı padişahın itimadını kazandırmış³ ve mükafaat olarak rütbesi üç senede livâlıktan müşirliğe yükselmiştir. Kendisi ile rekabete girişen Mek-

* Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü-Kayseri.

1. Halil Sedes Bey 1862 tarihi yerine 1863 tarihini zikretmektedir. Bak. Osmanlı-Rus-Rumen Savaşı, c.IX, İstanbul 1950, s.39.

2. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Osman Nuri Paşa'nın Kaymakamlık rütbesini muharebeye katıldıktan sonra elde etmiş olduğunu ifade ederken Halil Sedes Bey ise Topal Osman Nuri Paşa "1293 H. 1876 M. yılında binbaşı oldu ve Gâzi Osman Paşa'nın Vidin ordusu kurmayına bağlı olarak Sırp seferine iştirak etti" demekte, binbaşılığı muharebe öncesi iktisab ettiğini belirtmektedir. Bak. Halil Sades, Osmanlı-Rus-Rumen Savaşı, c.IX, s.39.

3. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Hicaz Vâli ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın Uydurma Bir irâde ile Mekke Emiri Şerif Abdülmüttalib'i Azletmesi", Belleten, c.X, sayı 39, s.503; ayrıca bak.: *Mithat Paşa ve Tâif Mahkumları*, Ankara 1992, s.144-45.

ke emîri Abdülmüttalib'i emâretten infisal ettirerek evinde mahpus tutmuş, tüm idâreyi eline almıştır⁴.

Osman Nuri Paşa, 1304 H./1886 M. de Haleb vâililiğine naklo-lunarak yerine vâililiğe Nâmık Paşazâde Hasan Cemil Paşa ve kumandanlığa da feriklik rütbesiyle Teaz kumandanı ve mutasarrıfı Ömer Paşa getirilmiştir. Osman Paşa bilahare Yemen vâililiği ile 7. ordu müşirliğine tayin olunup 1308 H./1890 M. de Suriye vâlisi ve arkasından ikinci defa İsmail Hakkı Paşa'nın yerine Hicaz vâlisi olmuş; daha sonraları ikinci defa Haleb ve Suriye vâililiklerinde bulunduktan sonra 1898'de İstanbul'da vefat etmiştir⁵. İlk Hicaz vâililiğinde bulunurken kendisine nüzul isâbet etmiş ve nüzüllü olarak vazifede bulunmuştur. İkinci defa Suriye vâlisi olarak bulunduğu sırada hastalığının vehameti sebebiyle yemeğini başkaları yedirmiş; oğlu Ziya Paşa Osmanlı Devleti'nin son senelerinde Harbiye nâzırlığında bulunmuştur⁶.

Osman Nuri Paşa sert ve ciddi bir askerdi⁷. Haşin bir kimse olduğu için maiyyetindekiler kendisinden çekinmiştir⁸. İdâreci, kifâyetli olmakla beraber Süleyman Paşa'nın muhâkemesinde aleyhinde şehâdette bulunmakla başlayan saray paralelinde politika sürdürme temâyülünü ömrünün sonuna kadar muhâfaza etmiştir⁹. Midhat Paşa ve arkadaşları, Osman Nuri Paşa'nın vâililiği zamanında Taifte bulunup tayin ettiği adamlar yüzünden çok ızdırıp çekmişler ve yine onun muvâfakati ve Saray'ın emri üzerine Midhat ve Mahmud paşalar boğulmak suretiyle şehid edilmişlerdir¹⁰.

B. HİZMETLERİ

Hicaz vali ve kumandanı Müşir Osman Nuri Paşa Arab yarım-adası, Hicaz ve Yemen'in ıslâhı ve bilhassa Mekke ve Medine arasındaki bedevî Arapların gerek devlete karşı isyanda bulunmalarından ve gerekse Mekke ve Medine'ye gelen ziyaretçileri katletmelerinden dolayı bu bedevî kabilelere karşı alınması gereken tedbirler

4. İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5; H. Sedes, a.g.e., c.IX. İstanbul 1950, s.39. Abdülmüttalib'in görevden alınması hususunda daha geniş malumat için bak.: Uzunçarşılı, adı geçen makale, Bellekten, c.X, F.32, Sy.39, s.503.

5. Halil Sedes Bey ölüm yeri hakkında farklı bir ifadeye bulunarak "1898'de Halep valisi iken orada vefat etti" demektedir. Bak. *Osmanlı-Rus-Rumen Savaşı*, c.IX.s.39.

6. Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Taif Mahkumları, s.144-5.

7. Uzunçarşılı, a.g. makale, s.503.

8. Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5.

9. H. Sedes, a.g.e., c.IX, s.39.

10. Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Taif Mahkumları, s.144-5.

konusunda tedib ve ıslahat planları hazırlamış, yarımada yaşayan kabilelerin nüfuslarını ve ikâmet yerlerini gösteren haritalar tanzim ettirmiş ve birkaç defa da üzerlerine askerî hareket yaptırarak kendilerini dağıtmıştır.¹¹

Osman Nuri Paşa'nın Hicaz'da yapmayı tasarladığı ve bir kısmını tahakkuk ettirdiği bu hizmetlerinin mesnedini, kanaatimizce, onun aşağıdaki şu fikirleri oluşturmuştur:

"Cümleye malum olduğu üzere bir devletin devam ve mevcudiyetinin bekâsı, umran ve medeniyetinin terakkisi evvelâ, topraklarında mülkî ve siyâsî taksimâtın icrâsı; ikincisi, emîriyye binâları ve askerî imkanlarının oluşturulması; üçüncüsü, âdil mahkemelerin teşkil edilmesi; dördüncüsü, ilmin ve bilginin neşri ve terakkî vasıtası hırfet ve san'atın istihsâli, memleketin gelirlerinin tensikî; altıncısı, yolların ve köprülerin inşâsı hususlarına dikkat gösterilmesi ve ehemmiyet verilmesi muhakkaktır¹².

"Mülkî ve siyâsî taksimi olmayan bir memlekette ikâmet etmekte olan halk (kavimler) bedevî, ilkel bir hayat içerisinde kalacaklardır. Bunlar üzerinde devletin hâkimiyet kurması mümkün olmadığı gibi teşriî ve tenzîfî kuvvet de bulunmayacağından bu husus mezkûr ahâlinin idâresi altında bulunduğu hükûmetten uzaklaşmasına ve nefret etmesine sebep olarak vahşî davranışlarını muhâfaza ile medeniyetin saadetlerinden mahrumiyetlerini, ilkel bir hal ve yokluk içerisinde hayatlarını sürdürmelerini ve ara sıra düçâr oldukları ihtiyaç ve zarûretlerinin zorlamasıyla etrafa tasallut etmelerini mûcib olacağı ve bunların ihtiyaçlarını gidermek, zarûretlerini karşılamak zımında hükûmetlerinin sık sık îâneye mecbur kalacağı aşikâr bir durumdur. Bununla beraber bir usul ve kâideye ittiba etmeyerek yaşamak beşerî toplum için kâbil olmaması tabii kânun muktezâsından olmakla bunlar câhiliyye dönemlerinden kalma şer'î kânunlar ve medenî kâidelere muhâlif bir takım eski usul ve âdetlerine uygun bir şekilde muâmele ve işde bulunmak mecbûriyetinde kalacaklardır. Halbuki halkın terbiye ve medenîleşme sûreti tâbi oldukları kânunların mükemmellik derecesine mütênâsib olmak tabii kâidesine niyaz bu gibi medenî kânun terbiyesinden mahrum kavimler üzerlerinden asırlar geçse bile medeniyed

11. Başbakanlık Arşivi, Yıldız Evrakı, no.14, Kısım No.88/68, Zarf no.88, İç sıra no.13. Bundan sonra kısaca 'B.A.Y.E.' diye gösterilecektir.

12. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

dâiresine dahil olmaları mümkün olmayacağından bunların asıl hal-leri üzere kalmaları ve hükûmetlerinin üzerinde onulmaz bir yara ve tahammül olunmaz bir yük bulunmaları dahi tecrübe olunmuş iş-lerdendir."¹³

Osman Nuri Paşa Hicaz kumandan ve vâlisi iken bu bölgede tesirini kaybeden hükûmet nüfûzunu iâdeye muvaffak olmuş, şerif-lerin işlere müdâhalelerini önlemiş, Mekke emiri Şerif Abdülmutta-libi azletmiş,¹⁴ Mekke emirlerinin ecnebi devletlerle siyâsi temasla-rını kontrol etmek ve bunları eli altında bulundurmak sûretiyle bu bakımdan gerçekten memleketine büyük hizmetleri geçmiştir¹⁵.

Osman Nuri Paşa gerek Hicaz ve gerekse Yemen vâlilikleri sı-rasında Bab-ı Ali'ye bir takım lâyhalar göndermiştir. Kaleme aldığı bu lâyhalarında genel olarak Hicaz'ın ahvâli üzerinde durarak Arab yarımadası, Hicaz ve Yemen'in ihtiyaçları ve buralarda yapılması gereken ıslahatları ifade etmeğe çalışmıştır. Dile getirmiş olduğu bu ihtiyaçlar ve tedbirleri şu şekilde sıralayabiliriz:

I. HİCAZ'IN EMNİYETİ

Mekke ile Medine arasındaki malum olan yolların dâimi sûrette emniyetinin sağlanması başta gelen görevdir. Eşkiyanın yaşamakta olduğu yerlerin işgal edilerek oralara bir miktar asker ve dağ topu yerleştirilmesi, bir mutasarrıflık ve müdürlük, nâhiye teşkil edilmesi, sadâkati görülen Arab şeyhlerinin kaymakam ve müdür tayini, ilkokul açılması, akarsuların bol alması dolayısıyla ahâlinin ziraate teşvik edilmesi ve bu hususta hükûmetin fiilen yardımda bulunması.¹⁶

Mekke'ye bağlı Vâdi-i Fâtıma ile Usfan boğazında bir askerî kışla inşâ edilmesi ve buraya nizâmiye askeri ve zaptiye yerleştirmek sûretiyle Cidde yoluna tasallutta bulunan eşkiyanın önünün alınması.¹⁷

13. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

14. Osman Nuri Paşa'nın Hicaz'daki siyasi faaliyetleri ve Şerif Abdülmuttalib ile olan mücadelesi konusunda daha geniş malumat için bk.: "Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın Uydurma Bir İrade ile Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalib'in Azletmesi", Belleten, c.X, Sy. 39, s.497-537.

15. İ.H. Uzunçarşılı, Mithat Paşa ve Tâif Mahkumları, s.144-5.

16. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

17. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

Rabiğ limanının üst tarafında bulunan Rayis'de bir hükümet konağı inşa edilerek orada bir kaymakamlık kaza teşkiline gidilmesi. Burasının Medine'ye yakın olmasından dolayı Medine'ye kadar uzanan hâkim tepelere karakollar inşâ edilmesi sûretiyle yolların eşkiyâdan masun kılınması.¹⁸

Gerek yeni yapılan yolların ve gerekse eskilerin emniyetinin sağlanması için kabile şeyhlerinden maiyyetlerinde icrâ kuvvetleri bulunan müdür, kâimmakam ve mutasarrıfların derece derece mes'ûliyetlerinin kanun altına alınması ve bunlardan yararı görülenlerin muhtelif sûretlerde taltif edilmesi.¹⁹

Vâdi-i Fâtıma'da da bir kaymakamlık teşkil edilerek buranın ileri gelenlerinden sadâkatlı birinin kaymakam nasb' edilmesi ve emâretle olan irtibâtının kesilmesi.²⁰

Asir ile Tâif arasında bulunan ve Benî Mâlik kabilesinin ikâmet ettiği Tecmile (?) denen yerde bir mutasarrıflık teşkil olunması. Ayrıca gâyet münbit bir araziye mâlik olan ve bol kaynak suları bulunan Becile'de gerekli tedbirlerin alınması²¹.

İklimin aşırı sıcak olmasından dolayı piyâde askeri havaya tahammül edememektedir. Külliyetli sayıda askerin ölümüne sebebiyet vermemek için Hicaz'da nizâmiye askerinden mürekkep ve muntazam bir hecinli süvâri alayı teşkiliyle bunların maaş ve tayinatlarının her ay ödenmesi ve ümâray-ı askeriyyeden hem ahlaklı ve ehliyetli ve hem de arazinin durumuna vâkıf miralay, kaymakam ve binbaşılardan tayin edilmesi²².

İstikbalde Arab yarımadasının her türlü selametini sağlayacağından Cidde'ye bir saat mesafede bulunan Şâb-ı Kebîr üzerinde son sistem iki büyük istihkâm inşası ve ayrıca Bâbul-Mündeb'in takviye edilmesi. Osman Paşa ayrıca bu limanların haritasını da çıkarttırmıştır.²³

Hicaz kabile şeyhleri alâyişe meftun olduklarından bunlara iltifatlarda bulunulması, zaman zaman hediyeler verilmesi ve en önemlisi kendilerine yapılan vaadlerin yerine getirilmesi.²⁴

18. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

19. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

20. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

21. Aynı vesika.

22. Aynı vesika.

23. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

24. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

II. EĞİTİM

Hicaz'da maarif nâmına hiç bir müessese bulunmamaktadır.²⁵ Mekke'de her ne kadar bir Rüşdiye mektebi öğretime açılmış ve bazı medrese nâmıyla bazı yerler bulunmaktaysa da her türlü terakkîden mahrum bulunmaktadırlar. Buralara devam eden talebelerin hemen hemen tümünü Türk çocukları oluşturmakta, nâdir denilebilecek bir sayıda Arap talebe ihtivâ etmektedir. Ayrıca bu yerler akar haline gelmiş halkalar şeklinde yapılan dersler ise muhtevâ yönünden itikâdî ve amelî derslerle âlet ilimlerine âit olup talebelerini sadece Cavalılar oluşturmuştur. Siyâsî ve aklî ilimlerin din açısından taşıdığı ehemmiyet açıktır. İlim ve medeniyet açısından geride kalmış olan halkın bu eksikliğini giderilmesi devlet üzerine düşen bir görevdir.²⁶

Bu sebepten dolayıdır ki Mekke'de dinî olmak üzere bir Mekteb-i İdâdî yapılması ve bu mektebde Arab kabile şeyhlerinin çocukları ile hacda rehberlik görevinde bulunanların, imam ve hatib ve sâir kimselerin tahsillerinin mecbur tutulması, okulda resmî lisânın mecbur olması ve bu okuldan diploma almadıkları sürece babalarının yerine hiç bir evlâdın şeyh, hatib, rehber ve sâir atanmalarını. Bu şekilde hareket edilmekle hem devlet için büyük bir fayda sağlanmış olacak ve hem de devletin ne demek olduğu bilinecektir.²⁷

Yine burada biri Dâru'l-Hadis olmak üzere başlıca iki Dâru'l-Ulum ile bir Dâru's-Sanaat'ın açılması lazımdır. Mezkur Dâru'l-Ulumlardan biri Taksimât-ı Mülkiye için yetiştirilmesi elzem olan Mem'mûriyet-i Mülkiyye'ye kaynak olmalıdır. Ayrıca talebelerinin ekseriyetle Arab şeyhlerinin çocuklarından seçileceği bir Medrese-i Mülkiyye²⁸ ve bir de ülemâ ve üdebâ yetiştirerek bunları çevre muhitlere tayin edecek Ulûm-u Aliye ve Fünûn-u Aliye'nin teşkil edilmesi gerekmektedir.²⁹

Hicaz'da ayrıca Arap şeyhleri ve ileri gelenlerinin evladlarının devam edeceği ve Ka'be hizmetlerini karşılayacak kimselerin yetiştirileceği bir Medrese-i Aliye açılması. Açılacak Daru's-Sanaat adlı okula ise her sınıftan talebenin kabul edilmesi uygun olacaktır.³⁰

25. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

26. Aynı vesika.

27. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13; ve 14-292-126-8.

28. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

29. B.A.Y.E.: 14-88/88-13; ve 14-292-126-8.

30. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

Ayrıca Mekke-i Mükerrerme, Cidde, Yenbu ve Tâif'de bulunan rüşdiye mekteblerinin muallimlerinin ikmâli ve derslerinin mahallî ihtiyaçlara göre düzenlenmesi ve her türlü gelişmeye uygun hale getirilmesi ve buralardan yetişen talebelerin ihtiyaç mahallerine gönderilmesi icâb etmektedir³¹. Yine Cidde'de bir sanat okulu açılarak Arab gençlerine sanat ve maarif eğitim ve öğretiminin yapılması ve bunların pederlerinin yerine şeyh tayin olunmaları gerekmektedir.³² Ayrıca mekteb ve medreselerin ıslahına bakmak üzere bir Maarif Müdürü ile bir Meclis-i Maarif'in tayin ve teşkiline gidilmesi münâsib olacaktır.³³

III. ŞİMENDÜFER VE ULAŞIM YOLLARI

Hicaz fırka-i askeriye kumandanı Hacı Osman Nuri Paşa Bab-ı Ali'ye yazdığı lâyihalarda Cidde yolunun şimendüfer inşasına müsâit olduğunu, bir şiriket-i mahalliye teşkil edilmesi halinde Cidde ile Mekke arasında hafif bir demiryolu inşasının oldukça kolay olacağını, Mekke'ye hac farızası için develerle gidip gelmekte olan hacıların hem beden ve hem de mâlen çekmekte oldukları sıkıntı yanında ayrıca bunların bedevî Araplar tarafından tecavüze uğradıklarını, bu durumun önlenmesi için ise seri halde çalışacak bir şimendüfer hattının vücudâ getirilmesinin elzem olduğunu ifade etmiştir.³⁴

Osman Nuri Paşa'nın ulaşım yolları ve şimendüfer konusundaki görüşlerini ise şu şekilde sıralamak mümkündür:

Mekke ile Hicaz'ın en büyük ve mühim şehirleri Cidde ve Yenbu'dan geçerek Medine'ye ulaşan ve yine Yenbu'dan Kudüs'e uzanan bir ulaşım yolunun tesis edilmesi.³⁵

Şam'dan inşası başlatılacak demir yolu hattının Hicaz vilâyetinden geçirilerek Liyt yolu ile Kunfe (?) ve Hadîde'ye kadar uzatılması.³⁶

Cidde ile Mekke arasında şimendüfer inşası imtiyazına talip olan şirketin Yenbu ile Medine, Akabe, Kudüs ve hatta Hadîde ara-

31. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

32. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

33. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

34. B.A.Y.E.: 59/38/2/1309-B-18.

35. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

36. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

sında da şimendüfer inşa etmesi şartının imtiyaza dâhil edilmesi.³⁷ Yine Cidde ile Yenbu ve Kunfa'da bulunan iskeleler arasında devlet veya mezkûr şirket marifetiyle muntazam vapurlar işlettiler ulaşım hattının ikmal yoluna gidilmesi³⁸. Cidde ve Hadîde limanlarına rıhtımlar inşa olunması.³⁹

Yapılacak ulaşım ve şimendüfer yolları neticesinde hem Hicaz'ın ve hem de Yemen vilayetinin terakkisine imkan tanınmış olacaktır.⁴⁰

IV. BELEDİYE SARAYI

Mekke-i Mükerrreme'de bir Belediye Dâiresi teşkil edilmemesinden ve hükûmetce de temizlik işine gerekli dikkatin gösterilmemesinden dolayı sokaklar mezbele halini alarak hacıların çokluğunda ve havaların harâretli zamanlarında bunların bozulması ile havanın ihlal olunacağı, ayrıca sokakları gayet dar ve gayri muntazam olması, herkesin önüne rast geldiği sokak ortasına bina inşa ettirmesinden dolayı bunun şimdiden önü alınmaz ise ileride sokakların tanzim ve genişletilmesinin mümkün olmayacak bir hale geleceğini beyanla bir Belediye Sarayı'nın teşkilinin lüzûmunu dile getirmiştir.⁴¹

Yapılacak resmî binâların halkın âdet ve alışkanlıklarına uygun olması gerektiği belirtilerek bu husûsa özen gösterilmesi halinde daha verimli bir çalışmanın sözkonusu olacağı ayrıca ifade edilmiştir.⁴²

V. MUHABERE

Şam'dan başlayarak Cidde, Mekke, Yenbu, Medine, Akabe, Kudüs ve Hadîde arasında uzanacak bir telgraf hattının oluşturulması ve bu hatların Cidde ve Hadîde'de yapılacak liman rıhtımlarına kadar uzatılması.⁴³

Gerçekleştirilecek böyle bir teşebbüs gerek siyâseten ve gerekse ticâreten önemli olduğu gibi aynı zamanda hem Hicaz'ın ve hem

37. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

38. B.A.Y.E.: 14-292-126-8; ve 14-88/88-88-13.

39. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

40. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

41. B.A.Y.E.: 59/38/2/1309-B-18.

42. B.A.Y.E.: 14/292/26/8.

43. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

de Yemen vilâyetinin terakkîsine imkan tanınmış olacak,⁴⁴ Kunfe ve Hadîde'ye kadar Yemen ile Hicaz vilâyetleri her türlü tehlikeden masun bulunacaktır. Ayrıca Mısır Hidivleri ile komitelerinin kötü emellerine de ebediyyen nihâyet verilmiş olacaktır.⁴⁵

Yukarıda verilen izâhattan sonra 'Topal' yahut 'Hacı' lakâbı ile anılan Osman Nûri Paşa'nın vazifede bulunduğu sırada Hicaz'da vücûda getirmiş olduğu eserleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Bir hükûmet konağı, dört kışla, on sekiz adet nizâmîye karakolu, Mina'ya su getirilmesi, Ayn-ı Zebid su yollarının tamir ettirilmesi, Mekke'de yirmiden fazla çeşme yaptırılması, matbaa ve Rüşdiye Mektebi⁴⁶ ve hastahâne,⁴⁷ muvakkithâne ile Yenbû surunun yapımı,⁴⁸ Hicaz'daki mevcut askerî binanın eskimiş ve ihtiyacı karşılayamaz hale gelmiş olmasından dolayı yıkılarak yerine yeni bir kışla inşa ettirilmesi, harem-i şerifin tamir ettirilmesi, telgraf tesisatının Mekke'ye kadar getirilmesi.⁴⁹ Yine Moylah, el-Vecih, Emlec, Zaba, Akabe kaza ve kalelerinin Mısır idâresinden alınarak eskisi gibi Hicaz vilâyetine bağlanması. Hicaz'ın eski başıboş vaziyetinden kurtarılarak, imkan nisbetinde, bir idâre ile merkeze bağlanması.⁵⁰ Tâif kalesi ile Mısır vâlileri tarafından 1862 yılında yaptırılan ve dört tabur asker barındıran Tâif kışlasının 1883'de tamir ettirilmesi.⁵¹

Osman Paşa gerek İstanbul'a sunmuş olduğu mezkur layihaları ve gerekse yapmış olduğu faaliyet ve hizmetleri neticesinde bir taraftan Hicaz'ın emniyet ve sükuna kavuşmasına ve dolayısıyla da merkezi yönetime bağlı kalmasına çalışırken diğer taraftan da bu bölgenin daha mamur olmasına, halkının ise daha müreffeh bir hayat yaşamasına gayret etmiş ve bu çabasında da önemli derecede muvaffak olmuştur.

44. B.A.Y.E.: 14-292-126-8.

45. B.A.Y.E.: 14-88/88-88-13.

46. Uzunçarşılı, Miithat Paşa ve Tâif Mahkumları, s.144-5.

47. B.A.Y.E.: 94/33/33/37; Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5.

48. Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5.

49. Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5.

50. B.A.Y.E.: 10/72/3/1300, CA.17; Uzunçarşılı, a.g.e., s.144-5.

51. Uzunçarşılı, a.g.e., s.17.